

УДК 27(09):262.2(477.83):930.2«16/17»

Б 61

Світлана БІЛА

**УНІЙНІ ПРОЦЕСИ
У ЛЬВІВСЬКІЙ ТА ПЕРЕМИШЛЬСЬКІЙ ЄПАРХІЯХ
В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ
другої половини XVII – початку XVIII століть**

У статті аналізується внесок церковної та світської історіографії другої половини XVII – початку XVIII ст. у дослідження проблеми переходу Львівської та Перемишльської єпархій до унії. Зроблено спробу висвітлити особливості розвитку українського унієзнавства у зазначений період, показати основні тенденції в аналізі теми, з'ясувати здобутки та недоліки досліджень. Стверджується, що тогочасні науковці започаткували дослідження про унійні процеси у регіоні, обґрунтували об'єктивну і суб'єктивну зумовленість проунійної діяльності руської церковної ієрархії, дослідили перебіг Люблінського колоквіуму 1680 р.

***Ключові слова:** церковна історіографія, унійні процеси, Люблінський колоквіум.*

Постановка проблеми. Перед унієзнавцями в Україні, поряд із необхідністю засвоєння модерних методів дослідження, стоїть не менш важливе завдання якісно нового прочитання в сучасних категоріях величезного корпусу писемних історіографічних пам'яток церковного і світського походження. Особливо актуальним є детальне вивчення та оцінка доробку церковної історіографії домодерного періоду, адже ці праці водночас можуть слугувати і джерелами до історії унії. Ігор Скочиляс відзначає, що саме з другої половини XVII ст. розпочався період «збирання» спадщини» у вивченні історії Львівської єпархії [13, 36]. Саме на дослідження XVII – XVIII ст. опиралися у своїх студіях подальші історики

© Біла Світлана, 2016

церкви, почасти переписуючи їх, а інколи і неправильно трактуючи та фальсифікуючи. Розвідки другої половини XVII – початку XVIII ст. є цінними як описові джерела, що фіксують історичні факти у їх первісному вигляді, тим самим підвищуючи своє інформативне значення. Адже автори, вони ж і сучасники подій, спираючись на власний світогляд та ідентичність, намагалися достеменно передавати внутрішні переживання та враження від пережитого. У своїх працях вони використовували широке коло джерел: щоденники очевидців і учасників подій, літописні матеріали, грамоти, універсали, листи, польські хроніки та ін. Відтак актуальним є дослідження доробку церковної та світської історіографії домодерного періоду.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Першим досягнення і хиби церковної і світської історіографії вказаного періоду проаналізував Микола Андрусак [15, 8 – 16]. Дослідник вказав на хиби і недоліки праць та відзначив високу джерелознавчу цінність студій. Зокрема, науковець акцентував, що виняткове значення серед полемічної літератури XVII ст. з огляду на джерельний матеріал має праця уніатського митрополита Кипріяна Жоховського про Люблінський колоквиум 1680 р., оскільки, окрім щоденника учасника з'їзду, у ній містяться і листи польського короля до ієрарха [15, 15]. Праця Кипріяна Жоховського стала предметом уваги та детального аналізу на семінарі з історії унії у Львівській Богословській Академії, який проходив під керівництвом М. Чубатого [1]. Зокрема на основі опрацювання праці Жоховського студент Роман Мисевич написав блискучий реферат про перебіг Люблінського з'їзду 1680 року. Прикметно, що до змісту реферату в учасників семінару серйозних зауваг не було [1, 14 – 16].

Цінне критичне зауваження щодо помилкового твердження К. Жоховського про причини невдалого закінчення Люблінського колоквиуму 1680 р. подав діаспорний дослідник І. Назарко. Він вказав, що митрополиту були невідомі усі причини невдалого закінчення Люблінського з'їзду, зокрема пов'язані з політичними планами короля Яна Собеського [12, 66]. Цінним джерелом до вивчення історії унійної церкви назвав студії Жоховського М. Димид [5, 91]. Досягнення церковної і світської історіографії XVIII ст. про становище православної церкви у Львівській єпархії XVII ст. проаналізовано та систематизовано у статтях Василя Кметя [6], [7].

Як добу «збирання спадщини» презентував досягнення світської і церковної історіографії другої половини XVII – початку XIX ст. про унійні процеси у Львівській єпархії Ігор Скочиляс [13, 36 – 44]. Науковець відзначає, що цей період історичних досліджень характеризується творчою адаптацією польських хронік і «Синопису», акумуляцією та засвоєнням джерельного наративу церковного походження (часто спільного для православної й унійної церков слов'янсько-візантійського обряду), переважанням літописної методології та рис літературно-фактологічного методу письменства і конструюванням локальної історичної пам'яті для обслуговування тогочасної політики церковної ієрархії [13, 115].

Метою статті є проаналізувати внесок церковної та світської історіографії другої половини XVII – початку XVIII ст. у дослідження проблеми поширення унії у Львівській та Перемишльській єпархіях, з'ясувати основні здобутки та недоліки тогочасних праць.

Серед нечисленних історіографічних церковних джерел XVII ст. передовсім слід відзначити працю уніатського митрополита Кипріяна Жоховського (1674 – 1693) про Люблінський колоквіум 1680 р. [II]. За «індексом цитованості» вона є, на нашу думку, у числі найбільш популярних. Нею послуговувалися Т. Островський, А. Петрушевич, Ю. Пелеш, І. Рудович, М. Коялович, М. Андрусак та багато інших дослідників унійних процесів у західних єпархіях Київської митрополії.

Перш ніж аналізувати працю Жоховського, слід відзначити, що уніатський митрополит і сам був активним учасником Люблінського колоквіуму. Розвідка грішить яскраво вираженим конфесійним підходом. Цінним у праці є наведений автором фактичний матеріал про перебіг з'їзду. Так, Кипріян Жоховський чітко вказав термін проведення колоквіуму (24 січня – 3 лютого 1680 р.). Заслугою історика є детальне перерахування не тільки уніатів, але й православних учасників колоквіуму із Львівської, Перемишльської та Луцької єпархій. Митрополит акцентував, що на з'їзд прибули передовсім львівський єпископ Йосиф Шумлянський з духівництвом єпархії, ігуменами Крехівського, Манявського та інших монастирів, представники церковних братств, унівський архимандрит Варлаам Шептицький, люблінський ігумен Мо-

настирський, генеральний намісник Перемишльської єпархії Творовський, дещо із запізненням перемишльський єпископ-номінант Інокентій Винницький, луцький єпископ Гедеон Четвертинський; із світських людей – старший люблінського братства і кам'янецький війт Гарбачевич та інші [II, 7, 19]. Прикметно, що М. Коялович та В. Антонович вочевидь фальсифікували свідчення Жоховського і в своїх працях стверджували, що на Люблінський колоквіум не прибуло жодного православного єпископа, окрім намісника Могилівського монастиря Волчацького в товаристві кількох священників [9, 429]; [1, 95]. Жоховський відзначив, що православне духовенство на чолі з Шумлянським було присутнім на уніатській відправі та на урочистому обіді у нього [II, 7]. Цінним моментом праці є наведення митрополитом власного листування з королем у справах зібрання, з якого можна довідатися про сильну опозицію до унії Луцького братства та нерішучість польського монарха. Об'єктивно митрополит показав і неоднозначну позицію Риму, навівши лист-інструкцію папського нунція Ф. Мартеллі із заборонаю уніатам вести диспути з православними про догмати та дорученням схилити православних до прийняття лише умов Флорентійської унії [II, 8, 13, 16]. Кипріяну Жоховському належать і першість у з'ясуванні причин позитивного ставлення до унії у середовищі руської церковної ієрархії Львівської та Перемишльської єпархій. Так, вповні обґрунтованими є твердження митрополита про те, що, незважаючи на безрезультативність колоквіуму, присутні на з'їзді православні не були вороже налаштовані до унії, особливо єпископи, які за допомогою зміни конфесії хотіли позбутися надмірної опіки братств і втручання у церковні справи світських людей [II, 19]. У праці чітко простежується і незадоволеність уніатського митрополита безрезультативністю Люблінського з'їзду. Характерно, що інший, невідомий (ймовірно, православний) учасник Люблінського колоквіуму, 1680 р. акцентував: «добре, що уніати не досягли на з'їзді жодних результатів, хоча і мали гострі як бритва язики» [15, 84 – 85].

Цінні відомості про унійні процеси у Перемишльській та Львівській єпархіях містяться у монастирських хроніках [3]; [14], зокрема у літописі василіянського монастиря у Підгірцях подані відомості про висилання Й. Шумлянським посольства архідиякона Ломиковського з листами до московського патріарха Іоакима та

царів у 1689 р. з проханням відновити окрему Галицьку митрополію [14, 156].

Православний історіографічний напрям початку XVIII ст. репрезентований передовсім літописом Самійла Величка [4]. Принагідно відзначимо, що сучасні дослідники досить високо оцінюють твір, вказуючи, що ідеалом історика була прагматична історія [8, 167]. Методологічними настановами автора був принцип утилітаризму щодо історії, за яким вивчення минулого повинно приносити користь як суспільству, так і окремій людині. У праці історик висвітлює деякі аспекти з історії унієзації української церкви в останній третині XVII – початку XVIII ст. і при цьому наводить низку документів. Саме на основі зібраного літописцем фактологічного і джерельного матеріалу будувала свої дослідження подальша історіографія.

У руслі характерного для козацько-старшинського оточення є тлумачення істориком православ'я як «віри благочестивої», а ідеї унії як «римо-схизматичного блуду» [4, 257]. Прикметно, що цей постулат активно використовувався історіографією православного спрямування протягом XIX – XX ст. Посилення унійних тенденцій в регіоні С. Величко пов'язує з діяльністю польського короля Яна Собеського. Акцентуючи на цьому, історик вказує на універсали короля від 9 жовтня 1679 р. про скликання Люблінського з'їзду 1680 р. [4, 254]. На підставі щоденника православного учасника з'їзду історик детально описує перебіг Люблінського зібрання [4, 255 – 260]. Порівняльний аналіз праці С. Величка і «Люблінського колоквиуму», складеного Кипріяном Жоховським, дає підстави вважати документ вповні вірогідним, хоча з дещо іншим, подекуди не зовсім точним, викладом подій. Достовірними є відзначення у літописі, що на з'їзд прибуло чимало православного духовенства на чолі з Йосифом Шумлянським [4, 258]. У праці акцентовано на тому, що православні учасники зібрання не хотіли вести ніяких розмов у справах унії. Прикметно, що Йосиф Шумлянський, за Самійлом Величком, перебуває на з'їзді як активний захисник православ'я [4, 258]. Наслідки колоквиуму для літописця залишилися невідомими. Помилково історик вказує, що наступного року у Любліні відбувся ще один з'їзд, на якому Шумлянський прийняв католицьке віросповідання [4, 270]. В унієзнавстві побутує думка, що у 1681 р. у Любліні з'їзду не було,

натомість єпарх таємно перейшов до унії під час Варшавського сейму [2, 100 – 101]. Заслугою Самійла Величка є наведення двох варіантів унійних умов (по 11 пунктів кожний), які поставила руська ієрархія на розгляд нунцію та польському королю у 1681 р. [4, 272 – 273]. Ознайомлення з цими артикулами дає змогу, на думку літописця, зрозуміти причинність та мотивацію дій ієрархії. Історик порушив одне з дискусійних питань теми – з'ясування причин переходу краю до унії. Зокрема, Самійло Величко вказував, що православна ієрархія «зблудила з шляху православ'я, дбаючи не так про вічне блаженство, як про королівську ласку і примноження дочасних добр» [4, 210]. Православна історіографія гіперболізувала вказане міркування літописця, виокремлюючи в ньому бажання єпархів здобути суто матеріальні користи [10, 111]; [1, 93 – 94, 98 – 99]. Істориком не вдалося з'ясувати, чи були підтвержені вимоги ієрархії королем.

Важливими є повідомлення літописця про деякі універсали Яна Собеського, в яких надавалися привілеї для українського православного духовенства. На підставі листа Г. Озарковського до київського митрополита Самійло Величко висвітлює підготовку та перебіг з'їзду духовенства і громадськості Львівської єпархії, який відбувся у 1694 р. з метою поширення унії (щоправда, помилково вказуючи дату зібрання). Безрезультатність з'їзду засвідчила, на погляд історика, про неприхильність громадськості до унії [4, 461 – 465].

У наступний історіографічний період активно використовувались і наведені у праці листи Йосифа Шумлянського від 1696 р. до білгородського воєводи Бориса Шереметьєва (Шеремета) та київського православного митрополита Варлаама Ясинського, в яких Й. Шумлянський позиціонував себе як православний церковний діяч і заявляв, що «помер король, померла й унія» [4, 526]. Самійло Величко зібрав низку документів, які стосувалися інших сфер діяльності львівського єпарха та складних стосунків з новообраним луцьким єпископом Діонізієм Жабокрицьким [4, 497 – 500, 530 – 532].

Прикметно, що в іншому козацькому рукописі – «Літописі Самовидця» вказується на неоднозначну політичну та релігійну діяльність львівського єпископа Йосифа Шумлянського, зокрема

його візит до Чигирина та стосунки з православним митрополитом Й. Тукальським і гетьманом П. Дорошенком [11, 111].

Висновки. Вивчення досягнень української церковної та світської історіографії другої половини XVII – початку XVIII ст. дає підстави стверджувати, що праці того часу (зібраним фактологічним матеріалом, першочерговим введенням до наукового обігу численних документів) започаткували дослідження теми переходу Перемишльської та Львівської єпархій до унії. Здобутки істориків вказаного періоду активно використовувались наступною як церковною, так і світською історіографією і мають важливе значення для сучасного унієзнавства, передовсім як цінні наративні джерела. На якість досліджень впливали рівень тогочасної історичної науки та політичні обставини, в яких вони створювалися. Праці мають чітко заманіфестований конфесійний характер. Прикметно, що тогочасні історики спробували з'ясувати причини посилення унійних процесів у другій половині XVII ст. У працях акцентується, що руська православна церковна ієрархія сподівалася за допомогою зміни конфесії здобути певні привілеї, матеріальні блага та позбутися надмірної опіки світських людей, зокрема, братств. Найбільш детально автори дослідили контроверсійну діяльність львівського єпископа Йосифа Шумлянського, перебіг та наслідки Люблінського колоквиуму 1680 року. Значення перших робіт з унійної проблематики визначається не інтерпретаторськими висновками і з'ясуванням історичних закономірностей, а зібраним документальним наративом.

Перспективним напрямом подальшого дослідження є порівняльний аналіз світської і церковної історіографії другої половини XVII – поч. XVIII ст. з унієзнавчими дослідженнями наступних періодів, що дасть можливість з'ясувати, які твердження були сфальшовані науковцями протягом XVIII – XX ст. та виправити помилки проаналізованих праць.

Джерела та література

1. Книга протоколів засідань історичного семінару за 1930 – 1935 рр. – Центральний державний історичний архів у Львові. – Ф. 451. Греко-католицька Богословська Академія м. Львова. – Оп. 1. – Спр. 121. – Арк. 1 – 87.

II. Żochowski C. Colloquim lubelskie, między zgodną i niezgodną bracią narodu ruskiego, vigore Konstytucyj Warszawskiej na dzień 24 stycznia, anno 1680 złożone. Lwów, 1680. 20 s. – Національний музей ім. Митрополита Андрея Шептицького у Львові. – Ф. «Стародруки латинські». – Сдл-21. – Арк. 1 – 20.

1. Антонович В. Нарис становища православної церкви на Україні від половини XVII – до кінця XVIII ст. / В. Антонович // Руська історична бібліотека. – Т. 8. – Львів, 1990. – С. 81 – 154.

2. Біла С. Перехід Перемиської і Львівської єпархій до унії (кінець XVII – початок XVIII ст.) / С. Біла // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. IV. – Дрогобич, 2000. – С. 96 – 120.

3. Ваврик М. (ЧСВВ) Лаврівська хроніка (1771 – 1882 pp.) / Михайло Ваврик // Записки ЧСВВ. – Серія II. – Т. II (VIII). – Рим : В-во. оо. Василян, 1954. – С. 65 – 94, 410 – 418.

4. Величко С.В. Літопис. Т. 2 / С.В. Величко ; пер. з книжної української мови, комент. В.О. Шевчука ; відп. ред. О.В. Мишанич. – К. : Дніпро, 1991. – 642 с.

5. Димид М. Єпископ Київської Церкви (1589 – 1891) / М. Димид. – Львів : ЛБА, 2000. – 244 с.

6. Кметь В. «Життєписи львівських єпископів грецького обряду» – пам'ятка української історіографії другої половини XVII ст. / В. Кметь // Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura. Studia z dziejów Lwowa / pod red. K. Karolczaka. – Kraków, 2002. – Т. 4. – S. 65 – 92.

7. Кметь В. Львівська єпархія XVI – початку XVII ст. : огляд історіографії / В. Кметь // Православний вісник. – 2002. – № 9 – 10. – С. 42 – 59.

8. Колесник І. Українська історіографія (XVIII – початок XX століття) / І. Колесник. – К. : Генеза, 2000. – 256 с.

9. Коялович М. Литовская церковная уния / М. Коялович. – СПб. : Тип. Тихменева, 1861. – Т. 2. – 442 с.

10. Крижанівський О.П. Історія церкви та релігійної думки в Україні : у 3-х кн. – Кн. 3 : Кінець XVI – середина XIX століття / О.П. Крижанівський, С.М. Плохій. – К. : Либідь, 1994. – 336 с.

11. Літопис Самовидця. – К. : Наукова думка, 1970. – 208 с.

12. Назарко І. Київські і галицькі митрополити: Біографічні нариси (1590 – 1960) / І. Назарко. – Рим : оо. Василяни, 1962. – XVIII + 272 с.

13. Скочиляс І. Галицька (Львівська) єпархія XII – XVIII століть : організаційна структура та правовий статус / Ігор Скочиляс. – Львів : Вид-во УКУ, 2010. – xxiv + 832 с. + 16 с. кольор. іл.

14. Скрутень І. Синопис Пліснецько-Підгорецького монастиря / І. Скрутень // Записки ЧСВВ. – Т. I. – Жовква : накладом редакції «Записок ЧСВВ», видавець і редактор о. Йосафат Іван Скрутень, 1924. – С. 92 – 103 ; Т. II. – 1925. – С. 306 – 313 ; Т. III. – 1928. – С. 156 – 164.

15. Andrusiak M. Józef Szumlański, pierwszy biskup unicki Lwowski (1667 – 1708). Zarys biograficzny / M. Andrusiak. – Lwów : Towarzystwo Naukowe, 1934. – 212 s.

References

I. Knyha protokoliv zasidan istorychnoho seminaru za 1930 – 1935 rr. – Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv u Lvovi. – F. 451. Hreko-katolytska Bohoslovska Akademiia m. Lvova. – Op. 1. – Spr. 121. – Ark. 1 – 87.

II. Żochowski C. Colloquim lubelskie, między zgodną i niezgodną bracią narodu ruskiego, vigore Konstytucyj Warszawskij na dzień 24 stycznia, anno 1680 złożone. Lwów, 1680. 20 s. – Natsionalnyi muzei im. Mytropolyta Andreia Sheptytskoho u Lvovi. – F. «Starodruky latynski». – Sdl-21. – Ark. 1 – 20.

1. Antonovych V. Narys stanovyshcha pravoslavnoi tserkvy na Ukraini vid polovyny XVII – do kintsia XVIII st. / V. Antonovych // Ruska istorychna biblioteka. – T. 8. – Lviv, 1990. – S. 81 – 154.

2. Bila S. Perehlyd Peremyskoi i Lvivskoi yeparkhii do unii (kinets XVII – pochatok XVIII st.) / S. Bila // Drohobyttskyi kraieznavchyi zbirnyk. – Vyp. IV. – Drohobych, 2000. – S. 96 – 120.

3. Vavryk M. (ChSVV) Lavrivska khronika (1771 – 1882 rr.) / Mykhailo Vavryk // Zapysky ChSVV. – Seriiia II. – T. II (VIII). – Rym : V-vo. oo. Vasyliian, 1954. – S. 65 – 94, 410 – 418.

4. Velychko S.V. Litopys. T. 2 / S.V. Velychko ; per. z knyzhnoi ukrainskoi movy, koment. V.O. Shevchuka ; vidp. red. O.V. Myshanych. – Kyiv : Dnipro, 1991. – 642 s.

5. Dymyd M. Yepyskop Kyivskoi Tserkvy (1589 – 1891) / M. Dymyd. – Lviv : LBA, 2000. – 244 s.

6. Kmet V. «Zhyttiepysy lvivskykh yepyskopiv hretskoho obriadu» – pamiatka ukrainskoi istoriohrafii druhoi polovyny XVII st. / V. Kmet // Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura. Studia z dziejów Lwowa / pod red. K. Karolczaka. – Kraków, 2002. – T. 4. – S. 65 – 92.

7. Kmet V. Lvivska yeparkhiiia XVI – pochatku XVII st. : ohliad istoriohrafii / V. Kmet // Pravoslavnyi visnyk. – 2002. – № 9 – 10. – S. 42 – 59.

8. Kolesnyk I. Ukrainska istoriohrafiiia (XVIII – pochatok XX stolittia) / I. Kolesnyk. – Kyiv : Heneza, 2000. – 256 s.

9. Koialovych M. Lytovskaia tserkovnaia unyia / M. Koialovych. – SPb. : Typ. Tykhmeneva, 1861. – Т. 2. – 442 s.

10. Kryzhanivskiy O.P. Istoriiia tserkvy ta relihiinoi dumky v Ukraini : u 3-kh kn. – Kn. 3 : Kinets XVI – seredyna XIX stolittia / O.P. Kryzhanivskiy, S.M. Plokhii. – Kyiv : Lybid, 1994. – 336 s.

11. Litopys Samovydtisia. – Kyiv : Naukova dumka, 1970. – 208 s.

12. Nazarko I. Kyivski i halytski mytropolyty: Biohrafichni narysy (1590 – 1960) / I. Nazarko. – Rym : oo. Vasyliiany, 1962. – XVIII + 272 s.

13. Skochyliias I. Halytska (Lvivska) yeparkhiia XII – XVIII stolit : orhanizatsiina struktura ta pravovyi status / Ihor Skochyliias. – Lviv : Vyd-vo UKU, 2010. – xxiv + 832 s. + 16 s. kolor. il.

14. Skruten I. Synopsys Plisnetsko-Pidhoretskoho monastyria / I. Skruten // Zapysky ChSVV. – Т. I. – Zhovkva : nakladom redaktsii «Zapysok ChSVV», vydavets i redaktor o. Yosafat Ivan Skruten, 1924. – S. 92 – 103 ; Т. II. – 1925. – S. 306 – 313 ; Т. III. – 1928. – S. 156 – 164.

15. Andrusiak M. Józef Szumlański, pierwszy biskup unicki Lwowski (1667 – 1708). Zarys biograficzny / M. Andrusiak. – Lwów : Towarzystwo Naukowe, 1934. – 212 s.

Била Светлана. Унионные процессы во Львовской и Перемишльской епархиях в украинской историографии второй половины XVII – начала XVIII веков. В статье анализируется вклад церковной и светской историографии второй половины XVII – начала XVIII вв. в исследование проблемы перехода Львовской и Перемишльской епархий к унии. Сделана попытка осветить особенности развития украинского униеведения в указанный период, показать основные тенденции в анализе темы, выяснить достижения и недостатки исследований, степень изученности отдельных аспектов проблемы. Утверждается, что ученые того времени положили начало исследованию унионных процессов в регионе, обосновали объективную и субъективную обусловленность унионной деятельности русской церковной иерархии, исследовали ход Люблинского коллоквиума 1680 г.

Ключевые слова: церковная историография, унионные процессы, Люблинский коллоквиум.

Bila Svitlana. The church union processes in Lviv and Przemyśl dioceses in the Ukrainian historiography of the late 17th – early 18th century. The article analyzes the contribution of the ecclesiastical and the secular historiography of the late 17th – early 18th century to the research of the problems adoption by the Lviv and Przemyśl dioceses of the church union. An attempt is made to highlight the peculiarities of the development of the research in the Ukrainian church union during the stated period to show the main tendencies in the analysis of the topic and to find out the achievements and drawbacks of the research. It is asserted that the scientists of that time started the research of the union processes in the region, substantiated the objective and subjective causality of the pro-union activities of the Ruthenian ecclesiastical hierarchy, and explored the process of 1680's Lublin colloquium.

Key words: ecclesiastical historiography, church union processes, Lublin colloquium.